

Kapitány & Power: Přednášky a workshopy

15.–16. 10 & 5.–6. 11. 2020

Dan Řezníček & Jana Nenadalová, FF MU, Ústav religionistiky, LEVYNA
Laboratoř pro experimentální výzkum náboženství
e-mail: danreznicek@mail.muni.cz, jnenadalova@gmail.com

Během podzimního semestru 2020 LEVYNA pořádala dvě setkání¹, o jejichž uskutečnění se začalo jednat ještě před nástupem pandemie. Studenti a badatelé, které neodradil přesun do online prostředí, se mohli setkat u přednášek a workshopů přednesených a vedených psychologem Rohanem Kapitánym (Keele University, UK) a antropoložkou Eleanor Power (The London School of Economics and Political Science, UK).

Rohan Kapitány započal svou virtuální návštěvu 15. 10. 2020 přednáškou „The evolution of ritual: Origins, structure, and functions“. Pokusil se nabídnout interpretaci dvou příbuzných otázek: jak a proč se u lidí vyvinula mentální kapacita pro rituál, a jak se vyvinula současná forma rituálů. Zatímco rituál je pro něj komplexním souborem vzájemně provázaných prvků (určitých typů jednání, zakotvených v systému symbolů a významů a zahrnujících prvky, které postrádají jasný instrumentální účel), ritualizovaná činnost je jednodušším, ale zato rozšířenějším typem chování, které je přítomné i u jiných zvířecích druhů. Zároveň při představení několika klasických kognitivních teorií rituálu zapochyboval o tom, že rituály měly stejný význam i v dávné minulosti. Jak tedy mohly rituály vzniknout a proč? Inspirován pracemi Matta Rossana naznačil, že porozumění stále komplexnějším technologiím začalo být kognitivně náročné, na což jsme mohli adaptivně reagovat rozvojem bezprecedentních imitačních schopností. Pokud jsme se tedy chtěli naučit vytvořit pěstní klín, nemuseli jsme chápat kauzální sled jednotlivých kroků, ale stačilo chápat záměry jedince, který klín právě štípal, a dostatečně věrně jej napodobit. Později se schopnost sdílet vlastní záměry s ostatními a vzájemně se napodobovat patrně rozšířila na úroveň celé skupiny, a umožnila tak vytvořit základy pro socializaci a sdílené sociální normy. Archeologické doklady rituálního chování pak Rohan ukazoval na příkladech několika druhů nálezů: od 70 000 let starých pohřbů přes odsekávání prstních článků až po „tajemný“ nález v tzv. Bruniquelské jeskyni. V ní se totiž nachází struktura vytvořená neandrtálci, o jejichž umělecké či rituální aktivitě uvnitř jeskyně jinak doklady naprosto chybí (na rozdíl od našich přímých předchůdců, jejichž jeskynní tvorba je však mnohem mladšího data). Velká oblá struktura poskládaná z nalámaných krápníků s pozůstatky ohnišť a ohořelých kostí je tak výjimečným ukazatelem chování, které podle Rohana sice ještě není dokladem rituálu, pokud si ale máme představit archeologickou evidenci kognitivní kapacity pro ritualizovanou činnost, vypadala by nějak takto. V závěru přednášky

¹ LEVYNA rovněž 21. 10. 2020 pořádala interní workshop společně s Centrem pro raně středověká studia (FF MU), který měl prozkoumat potenciál ke vzájemné kooperaci pracovišť.

představil Rohan vlastní faktorovou analýzu, zaměřenou na základní stavební prvky rituálu. Podle jeho výsledků se překvapivě zdá, že zatímco rituál by měl obsahovat dysforické nebo euforické elementy, vnitřnosti, parádění, vztahovat se k nějaké formě příbuzenství a opakovat se s určitou frekvencí, prvky jako doktrína, symbolika, proslovy a čtení posvátných textů nebo přítomnost posvátných objektů se v analýze jako důležité vůbec neukázaly. Podle Rohana tak rituál nejspíš náboženství vůbec nepotřebuje, avšak náboženství by se bez rituálu neobešlo, protože pomáhá přenášet informace o symbolice a doktrínách nebo identitě a příslušnosti ke skupině. V závěrečné diskusi Rohan přidal ještě „anekdotu o Shakespearovi“ – ani renesanční divadlo nebylo nijak vzdálené disforickým rituálům, protože četné vraždy v Shakespearových hrách byly doprovázeny vyléváním prasečí krve v takovém množství, že se roztékala všude po podlaze.

Následující den Rohan vedl workshop s názvem „Research credibility: Things you should do but might not want to“, kde se věnoval praktikám, které by vědci měli dělat pro zvýšení důvěryhodnosti a otevřenosti svých výzkumných projektů. O problému přitom nechtěl uvažovat v rámci reakce na replikační krizi, ale obecně jako o nejlepší praxi, které bychom se měli držet, pokud chceme produkovat transparentní a zdravou vědu. Lidsky přitom uznával, že poskytovat při recenzním řízení své datasety a kód použitý při statistické analýze vyvolává na straně autorů oprávněné pocity zděšení a zranitelnosti, nicméně názorně předvedl několik nástrojů a postupů, pomocí nichž je možné předcházet chybám a nedostatkům, kterých se mohou badatelé přitom dopustit. Účastníky workshopu proto seznámil s online nástroji, jako je statcheck (kde si každý mohl vyzkoušet, jestli ve svých vydaných publikacích kvůli překlepům nereportoval nekonzistentní výsledky, nebo mohl zachytit překlepy v teprve připravovaných publikacích), p-curve (ukazující, zda provedené statistické testy naznačují existenci skutečného efektu), nebo GRIM test (jako poslední nástroj, který je možné použít, když máme podezření, že určitá studie manipuluje se svými výsledky natolik, že už ani nejsou smysluplné). Rohan dále hovořil o výhodách a úskalích pre-registrace výzkumů, které kromě zvýšení transparentnosti výzkumných záměrů a postupů rovněž pomáhají a nutí výzkumníky a výzkumnice detailně promýšlet svůj postup a nenechávat důležitá rozhodnutí na později. Úsilí vynaložené v počátku výzkumu přitom nepřijde vniveč, protože by do něj badatelé při pozdější přípravě textů stejně museli investovat čas. Zároveň zdůraznil, že pre-registrace rovněž poskytuje ochranný štít vůči vlivům, které by mohly mladší výzkumníky nutit k „nekalým“ analytickým postupům. V diskusi, jež probíhala v průběhu celého workshopu, také došlo na sdílení frustrace z nástrojů, jako je G*Power, a hledání alternativních postupů pro power analysis pomocí simulace dat. Diskuze se dotkla i výhod a nevýhod preprintů, kdy Rohan mimo jiné podotkl, že preprinty mohou být – a bývají – citovány neonacistickými skupinami, které se na základě jejich dezinterpretace snaží podložit svá ideologická stanoviska. Nakonec došlo i na krátké probrání kontroverze kolem jistého článku, věnujícího se vzniku komplexních společností, který vyšel v *Nature* a právě pomocí preprintů byl kritizován za nekvalitní analytické postupy. Poselství Rohanova workshopu by se tak dalo shrnout následovně: buďme ve svém výzkumu upřímní jak k sobě, tak i ke kolegům ve vědecké komunitě, držme se svých transparentně stanovených záměrů, ale držme si i zdravou, rozumně zdůvodněnou flexibilitu a nenechávejme se odradit od snahy dělat věci lépe tím, že ještě nejsme schopni

dosáhnout takové míry perfekcionismu, jakou bychom sami od sebe rádi očekávali. Dobrá zpráva je, že snad všichni zúčastnění tyto postoje nejen upřímně sdíleli, ale i prakticky uplatňují.

Elly Power se s námi 5. 11. 2020 přivítala přednáškou „Faith in the faithful: Religious practice, reputation, and social support in rural Tamil Nadu“. Představila svůj terénní výzkum, provedený na území dvou vesnic v indickém státě Tamilnádu, kde jsou běžnou součástí života finančně, časově, psychicky i fyzicky nákladné projevy víry. Elly se proto ptala, jak můžeme těmto druhům zbožnosti rozumět, a jak je lze zařadit do kontextu sociálního a náboženského života místních lidí. Jako teoretický rámec svého výzkumu zvolila rodinu evolučních teorií blízko u výzkumníků z LEVYNA, které nákladné a jinak riskantní náboženské chování vysvětlují skrze jeho kooperační a kohezivní funkce uvnitř skupin. Jedinec může nákladnými signály komunikovat své osobní kvality, oddanost morálním hodnotám společenství atd., čímž přispívá sobě i skupině jako celku a pomáhá také formovat její sociální strukturu. Na základě těchto hypotéz nám Elly blíže představila výsledky svého výzkumu. V každé z vesnic strávila celý rok. Většinu času vyrážela za rozhovory na svém skútru (na kterém jí to podle jejích slov i přiložené fotografie „vážně slušelo“), zároveň se ale aktivně zapojila i do zdejších náboženských praxí. Pomocí dotazníku zjišťovala, které sousedy označí její respondenti za osoby s dobrou reputací (vlivné, štědré, zbožné atd.) a které za ty, co ostatním poskytují sociální podporu. Na základě odpovědí pak vytvářela síťové mapy sociálních vztahů mezi jednotlivými aktéry uvnitř komunity. Během obou let také průběžně sbírala data o zbožnosti, tedy zda a jak se konkrétní obyvatelé účastní nákladných veřejných rituálů, pravidelných návštěv chrámů, nebo zda bývají posednutí bohyní. Oba datasety pak vzájemně srovnávala. Zatímco účast na veřejných rituálech a v menší míře i pravidelné návštěvy chrámů korelovaly s reputací, u posedlosti se efekt projevil pouze omezeně. Veřejné nákladné rituály se tedy ukázaly jako sociálně nejpřínosnější, protože lidé, kteří je podstupovali, byli vnímáni jako štědrí, zbožní, dobrého charakteru atd. Podobně lidé, kteří více investovali do náboženského života své komunity, měli více recipročních sociálních vztahů a lidé je častěji chodili žádat o pomoc. Zároveň také v souladu s výše zmíněnými evolučními teoriemi z analýzy vyplynulo, že lidé, kteří se společně účastnili rituálů a dalších projevů zbožnosti, pak pravděpodobněji podpořili jeden druhého a formovali užší, kompaktnější komunity. Užitá metoda síťových analýz tak má z jejího pohledu pro antropologický výzkum velký potenciál. Dokáže totiž zobrazit různé podoby vztahů mezi jednotlivci a jejich nejbližším okolím až na úroveň skupin o stovkách členů, které bychom bez podobného nástroje jako celek uchopit nedokázali. Podle Elly nám proto může být velmi nápomocná při řešení základních otázek, týkajících se evoluce náboženství.

Na workshopu, který další den probíhal na pozadí sčítání hlasů prezidentských voleb v USA, Elly poskytla základní uvedení do social network analysis (SNA), která umožňuje mapovat vztahy mezi jedinci jako síť. Pro nastolení perspektivy ukázala, že se nejedná o novou metodu – první SNA studie se objevily už v 30. letech 20. století –, nicméně rozvoj počítačích technologií nám v současnosti umožňuje dělat SNA ve značně masivnější míře. Podotkla, že se nemusí nutně jednat o vztahy mezi jednotlivci, ale v podstatě jakýmikoli entitami (přičemž hlavním tahounem rozvoje algoritmů, na nichž je SNA založena, jsou

zejména fyzikové): od citací v časopisech, přes vojenské aliance a tweety až po soutěžení v Eurovizi. Mimo jiné tak ukázala, jak lidé, co mezi sebou nemají žádné přímé vztahy, mohou jeden druhého nepřímo ovlivňovat skrze vztahy s ostatními. Elly rovněž reflektovala snahu o vytváření longitudinálních studií pomocí SNA. Někteří badatelé se snaží zachycovat kauzální vztahy při šíření jevů jako obezita, kouření či samota, avšak setkávají se s kritikou, že pomocí SNA kauzalitu studovat nelze. Na základě vlastních zkušeností dále podotkla, že sestavit nezavádějící sociální síť je složité, protože přesná identifikace jedinců, o kterých respondenti mluví, může být matoucí a náročná. V druhé polovině workshopu se pak Elly věnovala spíše technickým pojmům a nuancím SNA, kdy poskytla svižný vhled do užitečných metrik. Po základním uvedení „edges“ a „nodes“ demonstrovala různé typologie SNA, zejména rozdíly, výhody a úskalí mezi tzv. celými sítěmi (zachycují všechny jedince a jejich vztahy v jasné ohraničeném celku, např. ve škole) a tzv. ego sítěmi (zachycují vztahy vybraného jedince, které obvykle jedním kontextem ohraničeny nejsou, protože má i mimoškolní vztahy). Oba přístupy předpokládají jiné způsoby sběru dat i jiné analytické postupy. Závěrečná diskuze se točila kolem podoby SNA dat a jejich skladování, lovišť pro najímání SNA odborníků, dynamické a 3D vizualizace sítí nebo už zmíněné otázky ohledně úskalí kauzálních inferencí pomocí SNA.

Navzdory limitům online komunikace byla všechna setkání velmi příjemná, přínosná a také povzbudivá. Rohan i Elly svá vystoupení prodchli nenuceným a inteligentním humorem, který hravě doplňoval jejich vstřícnost a vědeckou expertízu. LEVYNA i další návštěvníci se proto s oběma hosty rozloučili s přáním, že jednou snad dojde i k osobnímu setkání, během něhož by tvoření sociálních sítí s pomocí společných rituálních aktů bylo snadnější, a ještě o něco příjemnější.